48

חרחבינה

החרחבינה נזכרת פעם אחת במשנה כאחד מהמינים שיוצאים בהם ידי חובת מצוות אכילת מרור (פסחים ב ו). עוד נזכרה פעם אחת בתוספתא כצמח שחלה עליו קדושת שביעית (שביעית ה ג). נזכרת פעם אחת בבבלי (פסחים לט ע"א).

חרחבינה מכחילה

הזיהויים

▪ **חרחבינה מכחילה** (*Eryngium creticum*) - החרחבינה הינה סוג במשפחת הסוככיים. רוב מיניה קוצניים, ומשמשים בגינות נוי ובתעשיית הרפואה העממית. החרחבינה המכחילה היא צמח קוצני רב-שנתי, הנפוץ בכל חלקי החבל הים-תיכוני. עלי החורף הצעירים שלו נאכלים בסלט. העלים והשורשים משמשים ברפואה העממית. כך זיהו הרי"ף, רנאה"י, רמב"ם, תנה"י רע"ב, אלג'אמע וכתכ"ה (חלקם כזיהוי ראשון מבין שניים).[1]

חרחבינה מכחילה שושנת עלים

▪ מינים של אחד מהסוגים **גרגרנית** (*Trigonella*) או **דבשה** (*Melilotus*) - שני סוגים ממשפחת הקטניות, הכוללים מינים של צמחים עשבוניים, בעיקר חד-שנתיים. לחלקם עלים הנאכלים חיים. זיהוי זה נזכר כדעה שנייה אצל הרי"ף, רנאה"י, תנה"י וכתכ"ה.[2]

גרגרנית יוונית

- **עולש** (*Cichorium*) - סוג ממשפחת המורכבים. בארץ, כמו גם באגן הים התיכון כולו, נפוץ מאוד ה**עולש המצוי** (*Cichorium pumilum*), אשר לעלי החורף הצעירים שלו שימושים רבים במטבח המסורתי. עוד מוכרים מיני תרבות מן הסוג עולש, ביניהם ה**אנדיביה** (*Cichorium endivia*) - ירק עלים הנפוץ באירופה. כך זיהו המליצה ותפא"י (כאפשרות ראשונה).[3]

- **רוזמרין רפואי** (*Rosmarinus officinalis*) - שיח ים-תיכוני ירוק-עד, בעל פרחים כחולים ועלים מחטניים בצבע ירוק כהה. נפוץ מאוד בגינות, וכמעט שלא גדל בר בארץ. לרוזמרין שימוש ברפואה העממית, והוא משמש כצמח תבלין. זיהוי זה הינו ככל הנראה תוספת המעתיק של דברי הרי"ף.[4]

- **עשנן רפואי** (*Fumaria officinalis*) - מין חד-שנתי ממשפחת העשננים. הצמח נדיר בישראל, ונפוץ במרכז אירופה ובמערבה. שימושיו הינם בעיקר רפואיים. זיהוי יחידאי זה מופיע אצל מכה"מ.[5]

- *Pfefferkraut* - כך מביא התפא"י באפשרות שנייה. ניתן לזהות שם גרמני זה עם לא מעט צמחים שונים, אשר להם עלים מרירים נאכלים.[6]

עולש מצוי

רוזמרין רפואי

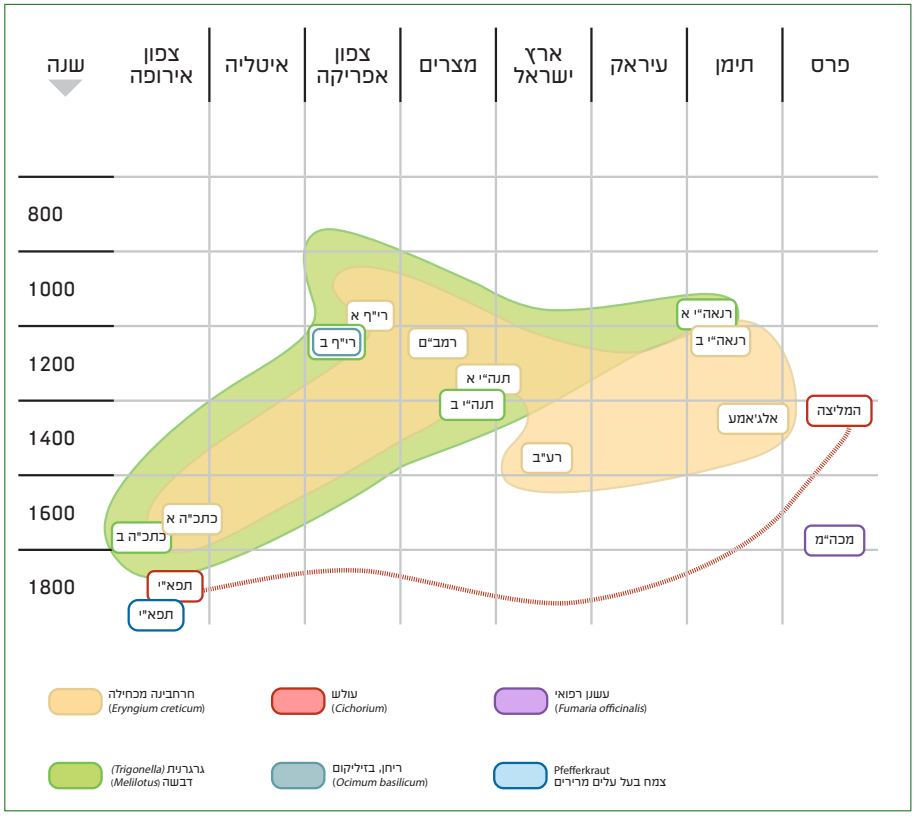

עשנן רפואי

עיון

המשותף לרוב הזיהויים של החרחבינה הוא שיש להם עלים נאכלים בעלי מרירות מסוימת. יוצאים מכלל זה הרוזמרין והעשנן שהשימוש בהם הוא כתבלין או לרפואה, ועל כן קשה יותר לקבלם.

בתלמודים מופיעים זיהויים שאינם מובנים כל צורכם, בירושלמי: יסי חלי; בבבלי: אצוותא דדיקלא.[7] הרי"ף הביא שתי אפשרויות זיהוי מקבילות, שתיהן מוצגות כזיהוי גם ל'אצוואתא דדיקלא' שבבבלי. חלק מן הפרשנים הלכו בעקבות הרי"ף והביאו את שתי המסורות הללו, ואחרים, ביניהם רמב"ם, נקטו בראשונה מביניהן. רש"י מזהה באופן אחר, הקשור גם הוא לנאמר בבבלי - מין צמח המטפס על הדקל. מונח הלעז שמובא אצלו מתאר קנוקנות, האופייניות לצמחים מטפסים.[8]

רוב החוקרים מסכימים עם הזיהוי הראשון של הרי"ף - הסוג הקרוי גם בימינו חרחבינה.[9]

את המופיע ברש"י, בפרשו את דברי הבבלי על החרחבינה, מציין כסלו כי ניתן לזהות עם **חבלבלן המשוכות** (*Calystegia sepium*).[10]

הערות:

1. **רי"ף** (כ"א דף 53 ע"ב-54 ע"א): *חרחבינא אמ' ריש לקיש אצותא דדיקלא יש שפרשו אלקרצענה ויש שפרשו אלחנדקוק ובלעז רומני* (על זיהוי הלעז ראה להלן הע' 5) › קרצענה - להלן רמב"ם; حندقوق=מיני *Trigonella* (=גרגרנית) או *Melilotus* (=דבשה, **עמר**, **מרורים**, עמ' 38 ושם הערות 228-229. עוד ראה: **עיסא**, עמ' 116, ע' 18; **שם**, עמ' 183, ע' 2,3); Romanin, Romani (פרוב.) =*Rosmarinus* (**רנואר**, **מילון**, כר' 5, עמ' 107); **רנאה"י** (פסחים ב כת"י לונ): *אלחנדקוק* וי"א *אלקרצעונה* [בדפוס (פסחים עמ' 65): קרצעינה] › לעיל רי"ף; **רמב"ם** (פסחים ב ו עמ' 284): *אלקרצענה* › قرصعنة=*Eryngium creticum* (**רמב"ם**, **רוזנר**, עמ' 148-149, ע' 190; **עיסא**, עמ' 77, ע' 20. כסלו מציין כי בצפון אפריקה ובחלקים מאירופה נפוץ דווקא המין *E. campestre* (חרחבינת השדות), ועל כן נראה שכוונת רי"ף, למשל, הייתה דווקא למין זה, ואילו *E. creticum* נפוץ רק בבלקן ובמזרח התיכון, **כסלו**, **חרחבינא**, עמ' 109); **תנה"י** (עמ' 210 ערך 'חרחבינה'): *מין ירקות... ונקרא אלקרצענה ויש אומרים חנדקוקי* › לעיל רמב"ם, רי"ף; **רע"ב** (פסחים ב ו): *אלקרצעינה בערבי.* › לעיל רמב"ם; **אלג'אמע** (עמ' 44, ערך 'חרחבונה'[!]): *אלקרצעונה* › לעיל רמב"ם. **כתכ"ה** (דף נו ע"ב): *חרחבן: הרב האלפסי פ' שהוא אלקרצעינא בל"ע [בלשון ערב]. שפתרונו ב"ר [בלשון רומי] אירינגיום ואמר שי"מ הנדקוקי. ויש מי שתפש אותו [=הקשה עליו] כי אמר שהקרצעינא אינו מר רק מתוק ולכן נותנים אותו לחליי החזה לרוב מתיקותו. והבא להציל [=ליישב] השיב ואמר כי הרופאים משתמשין מן השרשים במרקחות ולא מן העלים. ובפסח אינם יוצאין ידי חובתן רק בעלים שהן מין ירק והעלים של הקרצעינא מרים הם ולא מתוקים. ובספרי הרופאים קודאים אותו אל בקלא אל יהודיה ירק היהודים* › קרצענא, אירינגיום - לעיל רמב"ם; הנדקוקי - לעיל רי"ף; אלבקלא אליהודיה= *Eryngium* (ראה **עמר**, **מרורים**, עמ' 37. אצל עיסא بقله يهودية הוא שמם של *Malva rotundifolia* (**עיסא**, עמ' 114, ע' 9) ושל *Sonchus oleraceus* (מרור הגינות. שם עמ' 172, ע' 8). [בוקסטורף מביא תיאור כללי - עשב מר, ובשם רמב"ם ורע"ב מביא את השם הערי המשובש 'אלקרצינה', ללא שם לטיני, **בוקסטורף**, **לקסיקון**, עמ' 825].
2. ראה לעיל הע' 1.
3. **המליצה** (ס"פ ד' 27): **כאסני הנדבא** › كاسنى, هندباء (פר.)=*Cichorium* (**סטיינגאס**, עמ' 1004; **אחונדוב**, עמ' 408. לא ברור אם הכוונה כאן למין הבר *C. intybus* או למין התרבות *C. endivia*); **תפא"י** (פסחים ב ו, פז ע"א): **אינדיווע** וי"א *פפעפר קרויט* › Endivie (גר.)=*Cichorium endivia* (מין תרבות של עולש, **ון ווייק**, **מילון**, א, עמ' 310). יש לציין כי באותה המשנה עצמה נזכרים גם *עולשים*, בתור אחד המינים האפשריים למצוות אכילת מרור.
4. **רי"ף** (כ"א דף 53 ע"ב-54 ע"א): ... ובלעז רומני [זיהוי זה הינו תוספת מאוחרת וקשורה למקום העתקת כתב היד, ככל הנראה פרובנס. ועיין שם במבואו של ש"י פרידמן עמ' 34] › Romanin, Romani (פרוב.) =*Rosmarinus* (**רנואר**, **מילון**, כר' 5, עמ' 107).
5. **מכה"מ** (ב"א ד' 54, פסחים ב): *ובחרחבינה דר [=ב-] שאהתרה* › شاهترە/ شاهترج=*Fumaria officinalis*

(**סטיינגאס**, עמ' 727; **אחונדוב**, עמ' 381).

6. **תפא"י** (פסחים ב ו, פז ע"א): ... **וי"א** *פפעפר קרויט* > Pfefferkraut (גר.) הוא שמם של מספר צמחים בעלי עלים מרירים. חלקם נאכלים: *Dictamnus albus* (צמח ממשפחת הפיגמיים, בעל עלים מרים שאינם נאכלים בדרך כלל, **ון ווייק**, **מילון**, א, עמ' 442; **גרים**, **מילון**, כר' 13, עמ' 1637); *Lepidium latifolium* (=שחליים גבוהים. צמח בעל עלים מרירים ואכילים, **ון ווייק**, **מילון**, א, עמ' 748. **גרים**, **מילון**, שם); *Persicaria hydropiper* (מין ממשפחת הארכוביתיים בעל עלים מרירים ואכילים, **ון ווייק**, **מילון**, א, עמ' 1041); *Acmella oleracea* (צמח ממשפחת המורכבים בעל עלים אכילים, **ון ווייק**, **מילון**, א, עמ' 1280. סינונים של *Spilanthes acmella*); *Satureja spp.* (מיני צתרה, **ון ווייק**, **מילון**, א, עמ' 1212; **גרים**, **מילון**, שם).
7. **ירושלמי** (פסחים פ"ב ה"ו): *בחרחבינה ר' יוסה בי"ר בון אמ' יסי חלי* > לא מזוהה (יש שרצו לזהות את 'יסי' עם Iasine הלטיני, שהוא שמו של *Calystegia sepium* (חבלבלן המשוכות, וראה להלן הע' 10); **בבלי** (פסחים לט ע"א אנ271): *חרחבינה אמ' ריש לקיש אצואתא דדיקלא* > יש שפירשו: נבטים צעירים של דקל (**סוקולוף**, **בבלית**, עמ' 159), אך לפירוש זה הזיהוי רחוק מן ההקשר (צמח אכיל הנמנה עם מיני המרור). ייתכן שהכוונה לצמח המטפס על דקל (או על עצים בכלל).
8. **רש"י** (בבלי פסחים לט ע"א, על 'אצוותא דדיקלא'): *סיב הגדל ונכרך סביב לדקל שקודין ווידיל"א*. > Vedille (צר. עתיקה)=Vrille (צר.)=קנוקנת. מסתבר שמדובר בצמח המטפס על דקל (כסלו מזהה אותו עם הצמח המטפס *Calystegia sepium* (חבלבלן המשוכות. **כסלו**, **חרחבינא**, עמ' 114-116. ועיין **עמר**, **מרורים**, עמ' 35).
9. **לעף**, **פלורה**, ד, עמ' 71; **הראובני**, **מרור**, עמ' 271; **פלדמן**, **משנה**, עמ' 176-177; **פליקס**, **צומח**, עמ' 72; **עמר**, **מרורים**, עמ' 39-40. ליברמן מתקשה לקבל זיהוי זה (**תוספתא כפשוטה**, ב, עמ' 548).
10. **כסלו**, **חרחבינא**, עמ' 116. עוד מוסיף שם כי לדעתו את עקרבנים/עקרבלים (ע"ע) נראה לזהות עם שורשי החרחבינה המשנאית - יהא זיהויה אשר יהא מבין שני הזיהויים הנ"ל.